

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و مطالعات اجمالی راجع به نسخه‌های خطی اسلامی در هند

دکتر سید محمد باقر حجتی

(استاد دانشگاه تهران)

به منظور شرکت در پنجاه و هشتمین کنفرانس سالانه ایفلا در روز جمعه ۱۳۷۱/۶/۶ هـ. ش حدود ساعت پانزده و بیست دقیقه با هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران، نخست به مقصد بمبئی، و سپس با هواپیمایی «ایر ایندیا» به سوی دهلی حرکت کردیم. و چون در فرودگاه مهرآباد دو ساعت تأخیر در پرواز روی داد حدود ساعت ۷^۱ به وقت محلی وارد بمبئی شدیم، و ناگزیر برای پرواز به سوی دهلی — چون هواپیمای پس از نیمه شب حرکت می‌کرد — ساعاتی طولانی را در فرودگاه بمبئی به سر بردیم و از سوی خانه فرهنگ بمبئی با استقبال جناب آقای منفرد و تنی چند از کارکنان آن روبه‌رو شدیم؛ و همه شرکت‌کنندگان کنفرانس ایفلا — که به فرودگاه بمبئی رسیده بودند — مورد توجه و حمایت و هدایت مسؤل خانه فرهنگی بمبئی قرار گرفتند و سرانجام با هواپیمای «ایر ایندیا» پس از نیمه شب عازم دهلی شدیم و حدود ساعت پنج بامداد روز شنبه

۷/۶/۷۱ وارد فرودگاه دهلی شدیم. و بعد از لختی استراحت در خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در دهلی برای تمهید مقدمات شرکت در کنفرانس «ایفلا» به محل برگزاری آن، یعنی هتل تاج پُلّیس Taj Place مراجعه کردیم و یادداشت‌های راهنما و لوازم دیگر را دریافت نمودیم.

محل سکناى ما در محیط خانه فرهنگ در اتاق تاریک و بسیار نامناسب تعیین شده بود که روحیه کار و فعالیت را از ما سلب می‌کرد. تعداد افرادی که از میان چهل و اندی ایرانی شرکت کننده در کنفرانس ایفلا، در محیط خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در دهلی طی مدت چهارده روز بیتونه می‌کردیم، هشت نفر بودیم و دیگران در هتل‌های مختلف دهلی اقامت گزیدند و چون وضع و شرایط غذاهای هند از جهاتی نامناسب بود اقامت در اتاق کذایی خانه فرهنگ را به خاطر غذای ایرانی و اسلامی آن بر اقامت در هتل ترجیح دادیم که البته هزینه غذا بر عهده ما بود.

جناب آقای کریمیان مسؤل خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در دهلی از شرکت کنندگان در کنفرانس در معیت تنی چند از کارکنان خانه فرهنگ در فرودگاه دهلی استقبال به عمل آوردند و به کارسازی امور آنها پرداختند و کوشش‌های ایشان و جناب آقای بنی‌هاشمی یکی از کارکنان فعال و مثبت خانه فرهنگ در تدبیر امور و رفع نیازهای ما از نظر امور مربوط به مسافرت و سایر نیازهای دیگر در خور تقدیر است.

ایفلا و محدوده فعالیتها و وظائف آن

IELA: International
Federation of
Library Associations
and Institutions

ایفلا، فدراسیون جهانی و بین‌المللی انجمنهای کتابداری است که سال‌ها پیش از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۲۷ میلادی فعالیت خود را آغاز کرد. این فدراسیون یا سازمان

تشکل یافته، هر ساله به صورت متوالی و مرتب از آغاز تأسیس تا کنون در کشورهای مختلف دارای اجلاس بوده و کمیته‌های تخصصی در زمینه‌های مختلف و متنوع کتابداری و اطلاع‌رسانی، طی ایام اجلاس، در آن منعقد می‌گردید. این اجلاس سالانه و وظیفه برنامه‌ریزی و هماهنگ‌سازی و یکنواخت کردن مسائل پایه و زیربنایی کتابداری را ایفاء می‌کند، و در هر سال یک موضوع عمده و اساسی را - به عنوان خط مشی مطالعاتی کنفرانس ایفلا - مشخص می‌نماید.

محققان و اساتید فن و کتابداران کشورهای مختلف در زمینه موضوع اصلی کنفرانس مقالاتی می‌نگارند که باید حداقل دو ماه قبل از انعقاد این کنفرانس ارسال گردد تا به صورت چاپ شده - هنگام شروع آن - در اختیار اعضا قرار گیرد، و با کویتهایی که به شرکت‌کنندگان داده می‌شود مقالاتی که دیر رسیده و تکثیر شده به آنان تسلیم می‌شود. و راجع به هر مقاله به ارسال‌کنندگان آن اطلاع می‌رسد که مقالات آنها باید در کدام یک از کمیته‌ها طرح شود.

نویسندگان مقالات در اظهار نظر و انتقاد آزاد هستند، لکن خود آنها مسؤول طرح‌های خویش و پاسخگویی نسبت به سؤالاتی هستند که پیرامون نوشته‌های آنان اظهار می‌شود.

همان‌گونه که اشاره شد مقالات در پایان ایام اجلاس در اختیار اعضا شرکت‌کننده در کنفرانس قرار می‌گیرد، مقالات به هر زبانی که نگارش می‌یابد سرانجام به زبان انگلیسی ترجمه و منتشر می‌شود.

زبانهایی که در نگارش مقالات رسمیت و اعتبار و مورد پذیرش است، انگلیسی و فرانسوی و اسپانیولی است.

تا کنون آنچه در کنفرانسهای ایفلا طرح و تصویب شده با استقبال اکثر تشکیلات کتابداری و اطلاع‌رسانی کشورهای مختلف روبه‌رو شده است، و اجرای مصوبات ایفلا توانسته است به یکنواخت شدن و همسویی برنامه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی مدد رساند.

ایفلا، سازمانی غیر دولتی است و در اجراء برنامه تحقیقاتی و خدماتی خود با سازمان «یونسکو» ارتباط و پیوند مستقیم و استواری دارد.

فعالیت‌های ایفلا

ایفلا در جهت اهدافی که یاد می‌شود کوشش خود را مصروف می‌دارد:

- برنامه گسترش و کنترل کتابشناسی جهانی مارک (UBCIM)؛
- برنامه دسترسی جهانی به انتشارات (UAP)؛
- حفظ و نگاهداری اطلاعات در سطح بین‌المللی (PAC)؛
- برنامه اطلاعات بین‌المللی از طریق بانک‌های اطلاعاتی (UDT)؛
- کمک به گسترش خدمات کتابداری در جهان سوم (ALP).

شعبه‌ها و میزگردهای ایفلا

- تحقیقات کلی و عمومی کتابداری؛
- کتابخانه‌های تخصصی؛
- خدمات کتابداری برای عموم؛
- کنترل کتابشناسی؛
- مجموعه‌سازی و خدمات آن؛
- مدیریت و تکنولوژی در کتابداری؛
- آموزش کتابداری و تحقیقات مربوط به آن.
- فعالیت‌های منطقه‌ای که آفریقا، آسیا، اقیانوسیه، امریکای لاتین و حوزه مدیترانه در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی را زیر پوشش دارد.

اداره مرکزی هیأت دبیران ثابت ایفلا

آدرس پستی اداره مرکزی: POB, 95312, 2509 Tague Netherlands

هیأت دبیران ثابت:

۱. Paul nauta: دبیر کل؛

۲. Winston Raleris: مسؤول هماهنگی فعالیت‌های صنفی و حرفه‌ای

و دیگران.

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و ... / ۱۰۱

کنفرانس ایفلا در هند

محور بحث و موضوع اصلی پنجاه و هشتمین کنفرانس سالانه ایفلا که در هند برگزار شد ارائه تصویر کلی و اجمالی راجع به سیاستها و خط مشی ضروری و لازم در امر کتابداری و اطلاع رسانی بوده است.

انگیزه انتخاب هند به عنوان برگزار کننده پنجاه و هشتمین کنفرانس سالانه ایفلا، نقش فعال و پویای هند در خدمات کتابداری و اطلاع رسانی، و وجود انجمنهای مختلف کتابداری تخصصی و عمومی در این کشور بوده است. علاوه بر این، انعقاد کنفرانس در هند با یکصدمین سال تولد «رانگاناتان» مصادف و همزمان بود؛ او به عنوان «پدر کتابداری هند» ملقب است:

Dr. S. R. Ranganathan.

Father of Library Science in India

وی کتابدار برجسته هندی و طراح رده بندی زنجیره ای بوده است. برخورد فعال و تحرک بارز کتابداران هندی در کنفرانس های قبلی ایفلا را باید بر انگیزه های یاد شده — در جهت اولویت دادن هند برای انعقاد کنفرانس در آن — افزود.

اخبار و گزارش های روزانه کنفرانس ایفلا در نشریه ای تحت عنوان *IFLA, Express* منتشر می شود. این اخبار به اعلام انعقاد جلسات یا عدم انعقاد آنها یا کمیته های تخصصی ایفلا و نیز اعلام دیدار با ناشران مختلف و مقالات تازه رسیده و آماده ارائه، مربوط است.

جلسه افتتاحیه کنفرانس

بعد از ظهر روز یکشنبه ۷۱/۶/۸ = ۳۰ اگوست ۱۹۹۲م جلسه افتتاحیه با حضور اکثر قریب به تمام شرکت کنندگان دائر شد، و به مناسبت یکصدمین سال تولد «رانگاناتان» اولین سخنران «اریک دوگرولیر» (Eric de Gralier) از فرانسه، خطابه خود را تحت عنوان «میراث رانگاناتان و شهرت و ناموری او در کتابداری و اطلاع رسانی»:

Ranganathan's heritage library, information policy perspectives

ایراد کرد.

وی با بسطِ مقال و طی سخنانی طولانی — که راجع به آثار «رانگاناتان» و فعالیت‌های او ایراد کرده بود — به پنج اصلِ او اشارتی داشت، و نقش اساسی و لزومِ حفظِ تداومِ آن‌ها را در امر کتابداری جهانی خاطر نشان ساخت، و دید نافذ و درک عمیقِ «رانگاناتان» را در مسائل کتابداری هند و کتابداری جهانی و بین‌المللی مورد ستایش قرار داد، و از او در مقام یک پدیده شگرف در عالم کتابداری یاد کرد.

ضمناً خاطر نشان ساخت که رانگاناتان، بنیانگذارِ دیدگاه‌های جدید در خدمات کتابداری کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های سیار بوده، و در عین حال از امر خدمات فنی کتابداری — که از آن جمله طرح رده‌بندی زنجیره‌ای است — خویشتن را گسسته نمی‌دانست.

این جلسه در ساعت هفت بعد از ظهر همین روز پایان یافت.

آغاز اجلاس عمومی ایفلا

روز دوشنبه ۷۱/۶/۹ = ۳۱ اگوست ۱۹۹۲ م رأس ساعت نه و نیم این اجلاس دائر شد و مسائلی که از این پس گزارش می‌شود در این جلسه مطرح گردید:

□ سخنران اول بر شناخت استراتژی خدمات و آموزش کتابداری و نقشی را که این استراتژی در کشور امریکا از نظر ارائه اطلاعات به عهده دارد تأکید و پافشاری کرد. و ضمناً نقطه‌های ضعف و قوت استراتژی مذکور را نیز یادآور گشت.

□ سخنران دوم راجع به مسأله کنترل و نظارت بر کتابشناسی ملی در جهان بحث و گفتگو را در پیش گرفت، و طی پیشنهادهای خود توجه و عنایت به سیستم مارک و کتابشناسی ملی فرانسه اشاره‌ای داشته، و در عین حال به همکاری بین‌المللی در ارائه خدمات متقابل کتابخانه‌های ملی جهان تأکید کرد.

□ سخنران سوم به نقش (ISBD) — یعنی قوانین مربوط به فهرست نویسی مدارک و کتب و مواد غیر مکتوب در بهبود وضع کتابشناسی جدید و مشکلات مربوط به آن از نظر کار را مطرح کرده، و تجربیات یک فهرست‌نویس امریکا در مورد آمار، زبان، جغرافیا و کتابشناسی ملی را خاطر نشان ساخت.

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۰۳

□ سخنران چهارم دربارهٔ روش‌شناسی «همراهی و همکاری کتاب‌های تخصصی علمی و فنی اروپا در گردآوری، و داشتن نشریات تخصصی» گفتگو کرد و ضمن آن بر مسألهٔ داشتن یک فهرستِ مشترکِ «نشریاتِ آدواری» کتابخانه‌های علمی اروپا تأکید کرد.

وی پیشنهادهای زیر را مطرح ساخت:

- تشکیل یک مرکز نظارتِ قوی در خدمات اطلاعاتی کتابخانه‌ای.

- تهیهٔ خط‌مشی اطلاعاتی کشورها در زمینهٔ علوم و تکنولوژی.

وی می‌گفت: عمل به این نکته‌ها می‌تواند از تکرار و دوباره‌کاری‌های بی‌پوده به گونه‌ای گسترده پیشگیری کند.

□ سخنران پنجم تأکید داشت - به منظور بهبود خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی در هر کشور - سزاست تمام تلاش‌ها در همهٔ زمینه‌های کتابداری بیش از پیش فزونی یابد، و فقط بر بخش خاصی از علوم محدود نباشد؛ چون عرصه‌ها و حوزه‌های علمی در هر کشور نمی‌تواند گسسته از یکدیگر و بی‌نیاز از هم باشند.

در پایان این جلسه دبیر یونسکو در دهلی، ضمن گزارش جامعی از نقش یونسکو و خدمات آن در زمینهٔ کتابداری و اطلاع‌رسانی در مسیر همکاری در تصمیم‌گیریهایی ایفلا در کنگره‌هایی که تا کنون داشت مطالبی بیان کرد.

○ روز سه‌شنبه ۱۰/۶/۷۱ = ۱ سپتامبر ۱۹۹۲ م:

- کمیتهٔ کتابداری بیولوژی و پزشکی در جهت کسب اطلاع راجع به کتابخانه‌های تخصصی:

در این کمیته سه سخنرانی انجام گرفت که پس از آن‌ها نقد و بررسی‌هایی به عمل آمد؛ سخنران‌ها از کتابخانه‌های بیولوژی و پزشکی بودند.

دو سخنران دربارهٔ کتابخانه‌های بیولوژی و پزشکی بحث کردند.

سخنران سوم - که کتابدار یک بیمارستان بود - راجع به خدمات کتب و مدارک مرجع در بیمارستان و یاری رساندن این‌گونه مأخذ به پزشکان در بیمارستان‌ها گفتگو نمود، و یادآور شد که با توجه به اجتماع پزشکان در محیط بیمارستان؛ امکان استفاده از

کتاب‌ها برای آن‌ها کمتر وجود دارد، و بخش زیادتری از خدمات کتابداری نصیب رزیدنت‌ها و انترن‌ها می‌شود. و چون حمایت از کتابخانه باید توسط پزشکان - همزمان با کار درمانی آن‌ها - انجام گیرد قهراً تضادی را میان آن دو به هم می‌رساند، که البته حل این مشکل چندان هموار و آسان نیست.

چند کتابدار هندی در تأیید گفتار این سخنران مطالبی بیان کرده و از کمیته درخواست کردند هدف این سخنران پی‌گیری شود و به راه‌حلی در این زمینه برسند. رئیس این کمیته یادآور شد باید این مسأله از طریق انجمن کتابداری پزشکی هند مورد نقد و بررسی و پی‌گیری قرار گیرد.

- کمیته مسأله مربوط به تکنولوژی اطلاعات:

مباحث مطرح شده در این کمیته در باره کاربرد CD-POM در کتابخانه‌های مختلف جهان بود: Computer disc read only memory که یکی از ابزارهای ذخیره‌سازی و بازیابی اطلاعات است و با استفاده از آن، تکنولوژی لیزری و کامپیوتر توانسته‌اند سیصد هزار صفحه به قطع (A4) را در یک صفحه دوازده اینچ جای دهند. سرعت بازیابی در این سیستم بسیار سریع است، و امروزه کاربرد فراوانی در خدمات اطلاع‌رسانی و بانکهای اطلاعاتی دارد؛ از طرفی همه شرکت‌های انتشاراتی بین‌المللی در انتشار کلیه انتشارات قابل ذخیره خود در این دیسک‌ها می‌کوشند.

لذا کنفرانس ایفلا در کمیته مربوط به تکنولوژی اطلاعات، اشتغال به این امر را در دستور کار خود قرار داده است که استقبال فراوان کتابداران و بالاخص کتابدان کشورهای مصرف‌کننده را در پی داشت.

هندی‌ها در این جلسه به مشکلات اساسی (CD) اشاراتی داشتند و خاطر نشان ساختند کاتالوگهای ناشران (CD) به هیچ وجه محتوای واقعی اطلاعات موجود در یک دیسک نوری را نشان نمی‌دهد؛ و این مسأله زمانی خودنمایی می‌کند که (CD) مورد نظر را تهیه و خریداری می‌کنیم، سپس متوجه می‌شویم که خواسته‌ها از رهگذر آن برآورده نمی‌شود.

مشکل دیگر به تداوم خریداری این گونه بانکهای اطلاعاتی مربوط می‌شد که

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۰۵

یادآور شدند پس از این که یک بانک اطلاعاتی را - که بر روی صفحه (CD) ضبط شد - خریداری می‌کنند برای تهیه (CD) های روزمره این بانکها باید پول بیشتری را پرداخت؛ و این در واقع یک نوع ترفند تجاری است.

رئیس جلسه یک پاسخ قانع کننده‌ای برای این انتقاد نداشت.

○ روز چهارشنبه ۱۱/۶/۷۱ = ۲ سپتامبر ۱۹۹۲

طبق برنامه‌ریزی، بازدید یکی از مراکز بسیار مهم «اطلاع رسانی علمی و فنی Indian National Scientific Documentation Center: INSDOC را همین روز در پیش داشتیم. حدود سی تن بازدید کننده به دو دسته تقسیم شد و هر دسته جداگانه از این مرکز بازدید به عمل آوردند. نام این مرکز National Science Library است که کلیه مدارک علمی و فنی هند در آن نگاهداری می‌شود، و از هیچ حوزه - جز علوم و فنون - مطلب دیگری را گردآوری نمی‌کند.

حدود ۱۴۰۰ عنوان نشریه را نیز مشترک است، و تقریباً آن چه در هند راجع به علوم و فنون انتشار می‌یابد در یافت می‌کند.

کلیه مدارک و مآخذ این کتابخانه در خدمت تهیه و آماده‌سازی نشریه منظم:

Indian Science

قرار دارد. این نشریه در همین مرکز فراهم آمده و انتشار و توزیع آن را نیز عهده‌دار است، و همین مرکز کلیه خدمات اطلاع‌رسانی در سراسر هند را در زمینه اطلاعات علمی و فنی سرپرستی و تعهد می‌کند، و از طریق ارتباط با بانک‌های اطلاعاتی خارج از کشور - از جمله Dialog خدمات Online - را سازمان‌دهی می‌کند.

آموزش و تعلیم کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز در این مرکز انجام می‌گیرد، و دوره فوق لیسانس را در این زمینه داراست و از کشورهای مختلف هم دانشجوی می‌پذیرد.

مرکز یادشده دارای کادر قوی و کارآمد و متخصص کامپیوتر و کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده و از امکانات وسیع شبکه‌های مخابراتی برخوردار است و از سیستم رده‌بندی UDC: Universal Decimal Classification بهره می‌گیرد. و نشریات موجود در آن به صورت کامپیوتری کاردکس می‌شود.

○ پنجشنبه ۱۲/۶/۷۱ = ۳ سپتامبر ۱۹۹۲

بازدید از یک کارگاه آموزشی در زمینه خدمات «امانت» میان کتابخانه‌ها در سطح ملی و بین‌المللی در همین روز انجام گرفت.

این کارگاه شامل شماری از برنامه‌های سخنرانی و تدریس — همراه با استفاده از وسائل سمعی و بصری — بود. در پایان کلاس یک برنامه نمایشی در برخورد یک مراجعه‌کننده به کتابخانه تا پایان آشنایی به اطلاعات، طراحی شده بود؛ آن‌گاه بحث و گفتگوی شرکت‌کنندگان و طرح سؤالات آن‌ها آغاز شده و ادامه یافت؛ و تعدادی جزوه‌های آموزشی در اختیار شرکت‌کنندگان در این بازدید قرار گرفت که ارتباطی با کنفرانس ایفلانداشت.

شرکت در بازدید یک کارگاه آموزشی مربوط به «مدیریت مراکز اطلاعات علمی و فنی» نیز در برنامه همین روز پیش‌بینی شده بود.

در آغاز، مدیریت از دیدگاه کارکنان تعریف شد. آنچه نسبت به این موضوع دارای اهمیت به نظر می‌رسید ارتباط متقابل و حلقه‌های پیوند مدیریت با اهداف، امکانات، فضای فیزیکی حوزه مدیریت، تکنولوژی، تجهیزات، مراجعین، مدیران اجرایی و مدیریت سیستم بوده است. مدیریت سیستم فقط سیاست‌گذار و برنامه‌ریز کلان به شمار می‌آید، و در طرح استراتژی سازمان نقش اصلی دارد، و سپس مدیران اجرایی هستند که استراتژی را به مرحله عمل در می‌آورند.

در این زمینه همواره آگاهی از گذشته و تحلیل آن از ضروریات محسوب می‌شود؛ لذا شیوه‌های این تحلیل ارائه شده، و آن‌گاه بر نتایج حاصله از آن برای اثرگذاری و برنامه‌ریزی آینده و چگونگی استفاده از آن در مد نظر قرار می‌گیرد.

یک نمونه از امریکا راجع به همین مطلب ارائه شد، به این صورت که نسل اول کتابخانه‌های سنتی بودند که برنامه‌ریزی شد و برای نسل دوم، کتابخانه، کامپیوتری شود؛ و این کار انجام شد. سپس در نسل سوم برنامه‌ریزی شد که کتابخانه‌های کشور به صورت شبکه‌های منطقه‌ای در آیند. و در نسل چهارم، سیاست‌گذارها تصمیم گرفتند که حرکت را به سوی جامعه بدون کاغذ: «Paper Left» سوق دهند؛ و این کار نیز انجام شد، و سپس کار آمارگیری آغاز گردید.

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۰۷

محور و ملاک آمارگیری، احرازِ رضا یا عدم رضایت مراجعین از هر نسل کتابخانه‌ای بوده است. با کمال شگفتی متوجه شدند که مراجعین از سیستم سنتی بیش از سیستم پیشرفته راضی بوده‌اند.

نکته‌ای که در این زمینه جلب نظر می‌کرد این بود که پیشرفت تکنولوژی و کاربرد آن در کتابخانه‌ها با آموزش مراجعین به منظور استفاده از آن همراه نیست؛ تکنولوژی نه تنها به پیشرفت و توسعه کار مدد نمی‌رساند؛ بلکه بر روی کارایی سیستم اثر منفی می‌گذارد. لذا سؤال شد: بنابراین چرا همواره — با وجود چنین آمارها — در زمینه تکنولوژی به پیش می‌رانید و در مسیر آن می‌کوشید؟ پاسخ دادند: ما کتابدار بودیم و در مسیر سیاستگزاری بالاتر از تکنولوژی بهره می‌گیریم.

یکی از سخنرانان — که از کشور روسیه بود — می‌گفت در کتابخانه‌های آن‌ها مدارک توسط کامپیوتر سازماندهی می‌شود، و کلیه اطلاعات با استفاده از فاکس و Cdsis ذخیره می‌گردد و برای ثبت کتب و مجلات و مدارکِ دیگر از Barcode بهره می‌گیرند. این بانک اطلاعاتی حتی شامل کتب، خلاصه مقالاتِ مجلاتِ ویژه و مدارکِ غیر مکتوب نیز است که البته به زبان روسی است و به منظور استفاده سایر مراجعین — که به زبان روسی آشنایی ندارند — از نرم‌افزار استفاده می‌شود که به طور اتوماتیک مدارک موجود در بانک اطلاعات را به انگلیسی ترجمه می‌کند.

به طور عموم کلیه سخنرانان مشکل اقتصادی را به عنوان مشکل اساسی مطرح می‌کردند. و کشور روسیه تورم هزار درصد را خاطرنشان شد و در برابر پرسش شرکت‌کنندگان در جلسه — که خواستار سیاهه نرخ محصولات اطلاعاتی آن کشور شدند به رغم آن که تورم شدید را در روسیه گوشزد کرد — نمی‌توانست صریحاً آن را گزارش کند؛ و دلیل این کار را عدم ضمانت اجرایی (حتی هزار درصد تورم) دانست که نمی‌تواند روی کانال‌های مخابراتی کنترل نمایند، و علاوه بر این، مشکل سازگاری در ارسال و دریافت اطلاعات را با سایر بانک‌های اطلاعاتی کشورهای دیگر را نیز دارند. او درخواست کرد یک ساختمان مرکزی به منظور اطلاع‌رسانی مانند ICIB — که متعلق به جامعه فیزیکدانان است و از هر کشوری نماینده دارد — برای بحث و تبادل نظر تشکیل گردد.

روز جمعه ۱۳/۶/۷۱ = ۴ سپتامبر ۱۹۹۲

کمیته نمایه‌سازی

در جلسه مربوط به این کمیته، روشهای مختلف نمایه‌سازی اسناد و مدارک مطرح شد، و شرکت‌کنندگان بر مسأله «تهیه اصطلاح‌نامه‌های تخصصی رشته‌ها» اصرار تأکید داشتند؛ لذا از کشورهای مختلف درخواست شد برای تهیه اصطلاح‌نامه‌های یادشده تلاش کنند.

وجود اصطلاح‌نامه‌های هر حوزه و رشته — به منظور کمک به نمایه‌سازی و سازماندهی اسناد و تهیه خلاصه و چکیده‌نامه‌ها — سهم اساسی و نقش بسیار مهمی دارد.

نمایندگان کشورهای اروپا و امریکا بخش مهم بحث و گفتگوی خود را در زمینه نمایه‌سازی در کامپیوتر و استفاده مطلوب از کامپیوتر برای نمایه‌سازی ارائه می‌کردند. در این جلسه مشکلات نمایه‌سازی مطرح، و راجع به استفاده از سیستم «هم آرا» Cordinantion در کتابخانه‌های اختصاصی نقد و ایرادهایی به عمل آمد که بیشتر جنبه فنی داشت.

کمیته دیگری در همین روز راجع به فهرست نویسی Catalogina تشکیل گردید. در این جلسه عمده‌روی مسائلی مربوط به آموزش فهرست نویسی در کتابخانه‌ها و اجراء و تعمیم دستورات انگلوامریکن: A.A.C.R.S تأکید شد، و مسائل و مشکلات این دستورات مورد بحث شرکت‌کنندگان قرار گرفت.

بعد از ظهر همین روز جلسه اختتامیه کنفرانس ایفلا برگزار شد؛ این جلسه با شرکت کلیه نمایندگان همه کشورهای دائر گردید. پس از سخنرانی رئیس کنفرانس ایفلا نتایج سخنرانی‌ها و مقالات گزارش شد. و ضمن کلیه کمیته‌های تخصصی ایفلا و سخنرانی‌های مسؤولین هندی این کنفرانس از طرف سفیر اسپانیا در هند دعوت به عمل آمد که در کنفرانس ایفلا سال آینده (۱۹۹۳) که رد شهر «بارسلون» کشور اسپانیا برگزار می‌گردد (این جانب در کنفرانس مذکور نیز شرکت کردم) با دستی پر و مایه‌های فزون تری شرکت جویند. آن‌گاه سفیر کوبا — پس از ایراد سخنرانی به دو زبان کوبایی و

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۰۹

انگلیسی — برای کنفرانس ایفلا (۱۹۹۴) از شرکت کنندگان دعوت کرد که در کوبا با مقالات خود در زمینه کتابداری و تحولات اجتماعی شرکت نمایند. پس از آن مراسم اختتامیه کنفرانس به پایان رسید.

○ روز شنبه ۱۴/۶/۷۱ = ۵ سپتامبر ۱۹۹۲

برنامه‌های پس از کنفرانس ایفلا — در زمینه مسائل مربوط به کتابخانه‌های ملی کشورها — جلسه‌ای برگزار شد؛ در این جلسه بیشتر رؤسا و نمایندگان کتابخانه‌های ملی کشورها شرکت داشتند، و مسائل مطرح شده غالباً پیرامون محور مشکلات و مطالب و برنامه‌های مربوط به کتابخانه‌های ملی و دستورالعمل‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی ارتباط پیدا می‌کرد. جلسه مذکور تا ساعت شش همین روز ادامه یافت.

○ کتابخانه و مرکز اسناد ایندیرا گاندی:

در این محل کلیه آثار — اعم از چاپی و غیرچاپی — در زمینه فرهنگ و هنر و ادبیات هند جمع‌آوری و نگاهداری می‌شود. و تلاش بر این است که به منظور صرفه‌جویی در جا و مکان کلیه اطلاعات حتی سرودهای مذهبی و آثار موسیقی هند به صورت صوتی - تصویری در سیستم‌های کامپیوتری ذخیره‌سازی شود، و علاوه بر حفظ و نگاهداری اسناد در مواقع لازم جهت استفاده، از امکانات کامپیوتری بهره‌برداری گردد.

در این محل منابع غنی در زمینه فرهنگ و هنر وجود دارد که از طریق ارتباطات بین‌المللی توانسته است از سراسر جهان، منابع مربوطه را جمع‌آوری و خریداری و نگاهداری کند.

در صورت امکان تهیه اسناد یا مدارک از خارج، به صورت اصل فراهم گردد؛ و سعی شده است میکروفیلم یا میکروفیش — در صورت عدم امکان تهیه اصل — در این مرکز فراهم آید.

این جانب فقط چهار روز، آن هم به گونه‌ای پاره وقت در این کنفرانس شرکت جستیم و مآلاً باید یادآور شوم بخش عمده این گزارش از یادداشتهای برادران فاضل و ارجمند آقایان سید محمد تقوی و کاظم حافظیان رضوی مستفیض است که همواره در سفر هند در معیت یکدیگر به سر می‌بردیم و در همین جا مراتب تقدیر و تشکر خود را حضور این برادران تقدیم می‌دارم.

□ طی مدتی که در دهلی به سر می بردیم که قریب به چهارده روز به طول انجامید — دوبار در ضیافت شام جناب آقای رحیم پور سفیر محترم جمهوری اسلامی ایران در هند شرکت کردیم که همه شرکت کنندگان ایرانی در کنفرانس ایفلا — آن شماری که پس از انقضاء این کنفرانس در دهلی به سر می بردند — در یکی از این دو ضیافت در جمع شماری از اساتید زبان فارسی هند حضور داشتند. و در ضیافتی دیگر که قبلاً به عمل آمد شماری دیگر که عازم بازگشت به ایران بودند شرکت جستند.

□ جناب آقای کریمیان مسؤول خانه فرهنگ ایران در دهلی همه شرکت کنندگان در کنفرانس ایفلا و حدود ده تن از اساتید زبان فارسی دانشگاه دهلی و دانشگاه دیگر را به شام دعوت کردند. این اساتید هندی عبارت بودند از:

— نسیم اختر، که در بازخوانی نسخه های خطی از مهارت و کارآیی عجیبی برخوردار است.

— دکتر عابدی که در دانشگاه تهران دکترای زبان و ادبیات فارسی دریافت کرد، و ضمن نشستی که با نامبرده داشتیم از اساتید ایرانی امثال فروزانفر، جلال همایی، و دیگران یاد می کرد.

— دکتر اختر مهدی، استاد زبان فارسی دانشگاه جواهر لعل نهرو.

— دکتر اسلم خان، استاد بخش فارسی دانشگاه دهلی، و نویسنده تذکره الشعراء.

— دکتر شریف حسین قاسمی، استاد بخش فارسی دانشگاه دهلی که فهرست کتابخانه «ندوة العلماء» و «راجه محمودآباد» و «حمیدیه» را تدوین کرد. این استاد را دیدم که با موتورسیکلت به خانه فرهنگ ایران رفت و آمد می کرد.

— دکتر شعیب اعظمی، استاد دانشگاه ملی اسلامی هند.

— دکتر محمد یونس جعفری، استاد دانشکده ذاکر حسین.

— جندراشکهر، استاد زبان فارسی دانشگاه دهلی که هندو و غیر مسلمان بود.

و سه تن از اساتید فارسی دیگر که نام آنها را به خاطر ندارم. به هر یک از آنها یک مجلد از «فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران» را تقدیم کردم و چون آقای دکتر نذیر احمد در این ضیافت ها حضور نداشت

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۱۱

توسط آقای کریمیان یک نسخه از این کتاب را به نامبرده تقدیم داشتیم. نسخه‌ای دیگر را به کتابخانه «جامع مسجد دهلی» اهدا نمودیم.

○ مصاحبه با روزنامه «هندوستان تایمز The Hindustan Times

این روزنامه که به زبان انگلیسی منتشر می‌شود و از مطبوعات مهم و پر حجم هندوستان و ظاهراً رسمی است قبل از کنفرانس ایفلا با چهار تن و از آن جمله این جانب راجع به شرکت در کنفرانس مصاحبه به عمل آورد، و از هدف شرکت ما در این کنفرانس سؤال کرد. و از وضع کتاب و کتابخانه‌های ایران پرسش‌هایی در میان گذاشت و پاسخهای لازم را دریافت کرد، گزارش این مصاحبه با تصویری از این جانب در همین روزنامه، صفحه سوم چاپ و منتشر شده است که توسط آقای دلاوری کاشانی تاکنون به رؤیت حضرت‌تعالی رسیده است.

○ در اواسط روزهای کنفرانس نسخه‌ای از فهرست موضوعی کتابخانه‌های ایران به پائول نوآتا (Paul Nauta) توسط منشی او اهداء شد و نامبرده می‌خواست برای ملاقات با پائول نوآتا دبیر کل کنفرانس ایفلا وقت تعیین کند؛ لکن دیدیم چندان نیازی به این ملاقات وجود ندارد. علاوه بر این، نخواستیم بیش از این در کنفرانس شرکت جویم؛ بلکه علاقه‌مند بودم از کتابخانه‌ها و نسخه‌های خطی هندوستان در فرصت باقیمانده اطلاعاتی اجمالی به دست آورم.

کوشش برای اطلاع از کتابخانه‌ها و نسخه‌های خطی در هندوستان

در محیط خانه فرهنگ با هوای خفقان‌آور دهلی در جای کثیف و آلوده و تاریک بیتوته می‌کردیم و به علت عدم آشنایی با محیط این شهر و کتابخانه‌های آن نتوانستیم در جهت این هدف گامی مؤثر بردارم، و از این جهت بسیار رنج می‌بردیم که وسیله و راهنمایی در اختیار ندارم که اطلاعاتی — هر چند غیر جامع — درباره کتابخانه‌ها و نسخه‌های خطی اسلامی در هند، کسب کنم؛ اما از پی‌گیری این مطلب دست نهادم و با محقق محترم و فاضل ارجمند جناب آقای دکتر خواجه پیری (حفظه‌الله تعالی) — که در محل خانه فرهنگ سخت سرگرم تحقیق و مطالعه و حل و فصل امور هستند — تماس برقرار شد، دیدم باید مطلوب خود را نزد این بزرگوار جستجو کنم.

نامبرده که حدود چهارده سال است در هند به سر می‌برند و اطلاعات گرانها درباره هند و به ویژه نسخه‌های خطی کتابخانه‌های هند دارند. حدود هشت روز، از ساعت نه صبح تا متجاوز از سه بعدازظهر در مصاحبت با ایشان به بررسی نسخه‌های خطی کتابخانه مرحوم حامد حسین (علی الله مقامه) پرداختیم و در اواخر آخرین روز به انتخاب نسخه‌های خطی کتابخانه «ندوة العلماء» از روی فهرست آن جهت تهیه میکروفیلم سرگرم شدم.

مقدمه باید به استحضار برسانم کشور هند با جمعیتی قریب به نهصد میلیون و ادیان و مذاهب گوناگون و عجیب و آثار باستانی و رسوم و آداب، کشوری افسانه‌ای به نظر می‌رسد. هم‌اکنون شمار مسلمانان در هند بیش از دوازده درصد کل جمعیت هندوستان را تشکیل می‌دهد و از این نظر اسلام در دومین مرحله از نظر کثرت پیروان مذاهب قرار دارد.

اسلام به آسانی در هند راه یافت و مسلمین در فتح هندوستان گرفتار ضایعات مهمی نگشتند. جنگ با هندوستان در زمان خلیفه دوم آغاز شد و سپاهیان اسلام در ایام خلافت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) به «سند» هجوم بردند و با پیروزی بازگشتند، و هزارها تن را اسیر کردند. در زمان اموی‌ها پیوسته جنگ‌هایی با هند و سند صورت گرفت و توانستند بخشی از بلاد هند را تسخیر نمایند، و آن‌گاه که فرمانروایی در اختیار بنی عباس قرار گرفت توانستند بر این سرزمین حکمروایی کنند. تشیع نیز همزمان به هند راه یافت و یکی از پادشاهان هند به امام صادق (علیه السلام) نامه نوشت و خاطر نشان شد به دست محمد بن عبدالله اشتر هدایت شده است؛ و پاره‌ای از هدایا که عبارت از یک کنیز و عطر و زیور و جامعه‌های فاخر بود برای آن حضرت ارسال داشت که جریانی عجیب در این رهگذر روی داد، جریانی که در تواریخ ثبت کرده‌اند و ذکر آن ضرورتی ندارد.

بعدها حکومت‌های شیعی نیز روی کار آمدند که در سرزمین هندوستان قبل از استقلال پاکستان از آن، حکم می‌راندند و این حکومت‌ها عبارت بودند از:

- بهمینی‌ها، که حسن کانگو مؤسس آن بوده و بیش از دو قرن این حکومت ادامه

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۱۳

یافت، و پس از انقراضِ فرمانرواییِ بهمینی‌ها سرزمین‌های حکومت آنان به پنج امارت تقسیم شد:

○ عادل‌شاهیه که مؤسس آن یوسف عادل‌شاه، و پایتخت آن‌ها «بیجاپور» بوده و خود او از ارادتمندان شاه حیدر صفوی به شمار می‌رفت.

○ قطب‌شاهیه که بنیانگذار آن سلطان قلی قطب‌شاه، و ایرانی و اصلاً از مردم همدان بوده، و قلعه «گلکنده» را بنا کرد.

○ نظام‌شاهیه که حکومت آن‌ها به وسیلهٔ ملک حسن تأسیس شد؛ و احمدنگر پایتخت آن‌ها بوده است که البته خود از اهل تسنن بوده، لکن برهان نظام‌شاه که بعد از او به حکومت رسید مذهب تشیع را برای خود انتخاب کرد. باید یادآور شد صفویه در رواج تشیع در هند سابق دارای نقش بسیار مهم و مؤثر بوده‌اند. و بابر، مؤسس حکومت مغولها و همایون شاه به وسیلهٔ سلاطین صفوی تشیع را پذیرا گشتند.

○ اوده، ابومنصور صفدرجنگ بر تخت فرمانروایی اوده تکیه زد، و این حکومت توانست تشیع را در هند پایدار نگاه دارد، و اقامهٔ عزای حسینی و مجالس و عظ و بناء حسینیه‌ها و مساجد و مدارس اسلامی و ساختن ابنیه‌ای شبیه به مشاهد مشرفه در دوران این حکومت رواج یافت، و کتاب‌های علمی فراوانی در این دوره به طبع رسید.

کتابخانه‌ها

- حکومت‌های اسلامی و شیعی توانست در هند تحولی شگرف به وجود آورد، و در میان حکومت‌های اسلامی هند فرمانروایان مغول بیش از حکومت‌های دیگر به علوم و فنون روی نهادند، و ظهیرالدین بابر (م ۹۳۷ ه.ق) کتابخانهٔ بزرگی در کاخ خود بناء کرد، و خود اهل مطالعه بوده، و حتی گاهی در کتابخانه به خواب و استراحت می‌پرداخت. این کتابخانه حاوی ۵۲۴۰۰ کتاب بوده است.

- همایون فرزند بابر (م ۹۶۳) اکثر فرصت‌های فارغ را در کتابخانهٔ شخصی خود به مطالعه می‌گذراند و از پله‌های همین کتابخانه در «پرانای قلع = قلعهٔ کهنه» سقوط کرد و از دنیا رفت.

- در زمان سلطان جلال‌الدین محمد اکبر (م ۱۰۱۴ ه.ق) کتابخانه‌های اسلافش به پایمردی او توسعه یافت؛ و در همین دوره، کتابخانه فیضی در «فتح پورسیکری» (اکبرآباد) افزون بر مؤلفات فیضی که به یکصد و ده مجلد می‌رسید، دارای ۴۶۰۰ نسخه نفیس بوده است.

- در زمان حکومت جهانگیر (م ۱۰۳۷ ه.ق) و شاه جهان (م ۱۰۶۸ ه.ق) و اورنگ زیب (م ۱۱۱۸ ه.ق) کتابخانه‌های عمومی و شخصی فراهم آمد و جهانگیر کتابخانه شخصی خویش را در سفرها با خود حمل می‌کرد؛

- در زمان آصف‌الدوله، تباری از برهان‌الملک، لکهنو به عنوان پایتخت اوده انتخاب گشت و دهها مدرسه و کتابخانه در ایالت اوده در زمان او تأسیس شد.

- کتابخانه سلطنتی در زمان واجد علی شاه (م ۱۲۷۱ ه.ق) دارای ۲۰۰۰۰۰ دویست هزار مجلد کتاب بود که به دستور او فهرستی برای آن‌ها تنظیم و تدوین شد. کتابخانه سلطنتی در شهر لکهنو مرکز ایالت اوده در یکی از بناهای شامی موسوم به «پرانه دولت خانه» جای داشت؛ ولی به علت فرسودگی، این کتابخانه به سه قسمت جابه جا شد. که شماری از آن‌ها به «موتی محل = قصر مروارید» منتقل گشت، و اشپیرینگر این کتابخانه را دیدار کرده و تعداد نسخ خطی موجود در آن را بیش از سه هزار نسخه خاطر نشان ساخت؛ لکن هم اکنون حتی یک نسخه از این کتابخانه باقی نمانده است. شماری دیگر از کتابهای کتابخانه سلطنتی به «عبارت فرح بخش»، و تعدادی از آن‌ها به «عبارت توپخانه» منتقل شد.

کتابخانه‌های اوده با ضعف پادشاهان این سلسله یا به یغما رفت یا مورخانه‌ها و بی‌مبالاتی‌ها کتاب‌های موجود در آن‌ها را نابود ساخت:

دکتر ایلیت در ۱۸۴۸ م مدت یک هفته، تمام کتابخانه را بررسی کرده و واجد علی‌شاه نسخه‌هایی را که ایلیت از کتابخانه‌ها انتخاب کرد به او اهداء نموده و او این کتاب‌ها را با خود برد و همو با لطائف الحیل هزاران نسخه را به انگلستان حمل کرد.

دکتر اشپیرینگر طی مدتی کمتر از دو سال کتابخانه‌های اوده را بررسی کرد. و توانست فهرستی از آن‌ها تهیه کند، و شماری از کتاب‌ها را به انگلیسی‌ها داد و شماری دیگر را با

گزارش مأموریت سفرِ دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۱۵

خود به آلمان برد. وی فهرست ده هزار نسخه از کتابخانه‌های اوده را در چهار مجلد تدوین کرد که یک مجلد آن در دو بخش کتاب‌های فارسی و اردو در هند به طبع رسید. و گویا مجلات دیگر را با خود به آلمان برد تا ردّ پا گم کند؟! یا از میان رفت. بار دیگر یادآور می‌شویم کتابخانه‌های اوده دارای دویست هزار نسخه خطی بوده است.

کتابخانه‌های لکهنو

لکهنو از شهرهای مهمی است که به چاپ و نشر کتاب‌های فراوان شهرت دارد، و تا کنون شش هزار عنوان کتاب را چاپ و منتشر کرده است. این شهر دارای کتابخانه‌های مهمی است که علامه امینی در سفرنامه خود آمار کتابخانه‌های هند و کتابخانه لکهنو را — اعم از خطی و چاپی را — بدین شرح یاد کرده است:

- کتابخانه ناصریه (حامد حسین): ۳۰۰۰۰ مجلد، با شمار زیادی از نُسخ خطی؛
- کتابخانه مدرسه الواعظین: ۲۰۰۰۰ مجلد، با مقداری از نسخه‌های خطی نفیس؛
- کتابخانه سلطان المدارس: ۵۰۰۰ مجلد، با شماری از نسخه‌های خطی منحصر به فرد؛
- کتابخانه ممتاز العلماء: ۱۸۰۰۰ مجلد، با تعداد بسیار زیادی نُسخ خطی؛
- کتابخانه فرنگی محل: ۹۰۰۰ مجلد، که ۴۰۰۰ مجلد آن خطی است؛
- کتابخانه ندوة العلماء: ۶۰۰۰۰ مجلد، که ۵۵۰۰ مجلد آن نسخه خطی است؛
- کتابخانه امیرالدوله: بیش از ۱۱۰۰۰۰ مجلد؛

افزون بر این در شهرهای دیگر هند کتابخانه‌هایی وجود دارد که حاوی نسخه‌های خطی فراوانی است؛ مثلاً در خود دهلی در هفت کتابخانه عمومی، نسخه‌های خطی زیادی جای دارند که هر یک از آنها کمابیش حدود پنجهزار نُسخ خطی می‌باشند.

یکی از مآخذی که برای اطلاع از کتب و کتابخانه‌های هند می‌تواند ما را به مطالبی مفید رهنمون باشد کتاب الکتب و المكتبات فی آدوار التشیع نوشته سبط الحسن فاضل هنسوی از معاصران است. وی کتاب دیگری تحت عنوان الکتب و المكتبات قبل الإسلام دارد که تصویر هر دو کتاب به خط خود مؤلف در اختیار فاضل گرامی جناب آقای دکتر مهدی خواجه‌پیری (حفظه الله تعالی) موجود است. هنسوی مدت حدود بیست سال رئیس کتابخانه‌های راجه‌های محمود آباد و علیگره بوده است.

□ کتابخانه مدرسه الواعظین

این کتابخانه در یکی از مدارس بزرگ شیعی وجود دارد، حاوی ۲۵۰۰ نسخه خطی است که فهرست آن‌ها از سوی مرکز تحقیقات زبان فارسی تهیه و تنظیم شده است.

□ کتابخانه ممتاز العلماء

جنت مآب سید محمد تقی «ممتاز العلماء» فرزند سید حسین «سیدالعلماء» دارای سی عنوان آثار علمی است.

وی که از دانشمندان سده ۱۳ هجری است کتابخانه‌ای در لکهنو تأسیس کرد، و مجموع نسخه‌های خطی این کتابخانه در ۱۳۵۰ ه.ق (۴۲۴۱) مجلد بوده است که برای نسخه‌های موجود در این کتابخانه فهرستی توسط مرکز تحقیقات زبان فارسی به همت سید علی نقوی تهیه و تنظیم شده است.

□ کتابخانه فرنگی محل

مدرسه فرنگی محل یکی از مدارس مهم دینی هند به شمار می‌رود، و چون تاجران فرنگی و خارجی در آن جا به سر می‌بردند به «فرنگی محل» نامبردار شد. ملا نظام‌الدین فرزند ملاقطب‌الدین در یکی از حجره‌های این مدرسه کتابخانه‌ای تأسیس کرد که بعدها شمار کتاب‌ها رو به فزونی گذاشته و کتابخانه توسعه یافت، مرحوم علامه امینی شمار کتاب‌های این کتابخانه را تا ۴۰۰۰ مجلد رقم زده است؛ لکن بسیاری از کتاب‌های آن فروخته شده و تعدادی از آن‌ها به کتابخانه آزاد دانشگاه علیگر منتقل شده و باقیانده‌ها در همان عمارت «فرنگی محل» در اختیار یکی از افراد خاندان فرنگی محل قرار دارد.

□ کتابخانه ندوة العلماء

مدرسه‌ای است که در ۱۸۹۴ م در شهر لکهنو تأسیس شد. پس از دوازده سال، تأسیس کتابخانه‌ای در این مدرسه برنامه‌ریزی شد، و مولوی عبدالرزاق از بزرگان «شاهجهان پور» کتابخانه خود را که دارای سه هزار نسخه خطی بود به این کتابخانه اهداء کرده و صدها و هزارها نسخه‌های خطی و چاپی بعدها به این کتابخانه اهداء گردید. این کتابخانه در سه طبقه قرار دارد و طبقه اول و دوم در اختیار کتاب‌های چاپی و طبقه سوم

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۱۷

در اختیار نسخه‌های خطی قرار دارد که این نسخه‌ها به حدود چهار هزار و پانصد مجلد می‌رسد. فهرستی در دو مجلد توسط مرکز تحقیقات زبان فارسی برای این نسخه‌ها تدوین و چاپ و منتشر شده است و این جانب برای انتخاب نسخه‌هایی که باید میکروفیلم از آن‌ها تهیه گردد بخشی از مجلد اول را که مخصوص نسخ‌های خطی عربی است مورد بررسی قرار داده و نسخه‌های یادشده را برای تهیه میکروفیلم علامت‌گذاری کردم.

□ کتابخانه نواب رو هیله

نواب شجاع الدوله در ۱۱۸۸ ه.ق که به رو هیله حمله کرد از جمله غنائمی که با خود به لکهنو منتقل ساخت کتابخانه «نواب رو هیله» بود، این کتاب‌ها پس از مدتی به عمارتی در محل توپخانه منتقل شد، این کتابخانه را که اشپیرینگر دیدار کرد وضع آن را اسف‌بار معرفی می‌کند مبنی بر این که کتاب‌ها در معرض تعرض موش‌ها و حشرات دیگر بوده است، و بسیاری از نسخ آن توسط همین مستشرق به انگلستان منتقل شد، و فعلاً نسخه‌های زیاد و جالب توجهی در آن وجود ندارد.

□ کتابخانه راجه محمودآباد

این کتابخانه که سرگذشتی دور و دراز دارد که نخست به نام کتابخانه سقراط، و آن‌گاه به عنوان «المکتبه الحسینیة» معروف بوده است هم اکنون به «کتابخانه راجه محمودآباد» نامبردار است.

شمار موجود کتاب‌ها در این کتابخانه هم اکنون به هشتاد هزار مجلد می‌رسد که حدود دوازده هزار و پانصد مجلد آن، نسخه‌های خطی است و این نسخه‌ها در «قیصر باغ لکهنو» نگهداری می‌شود.

□ کتابخانه ناصریه (حامد حسین)

بنیانگذار این کتابخانه علامه بزرگوار مرحوم سید محمدقلی است که دارای آثار و تألیفات زیادی است. و در زمان حیات خود به تأسیس کتابخانه‌ای برای استفاده علماء تأسیس و آن‌ها را وقف اولاد کرد.

- پس از مرحوم محمدقلی، علامه حامد حسین دانشمند پرکار و نستوه به توسعه این کتابخانه پرداخت. ایشان کتاب عظیم عبقات الانوار را در سبب تألیف کرد که شانزده

مجلد آن به طبع رسیده است. وی با برادر دانشمند خود اعجاز حسین نویسنده کتاب کشف الحجب والأستار برای یافتن و تهیه کتاب‌ها به کشورهای اسلامی سفر می‌کرد و دیگران نیز کتاب‌هایی به این کتابخانه اهداء می‌کردند.

مرحوم حامد حسین می‌کوشید نسخه‌های خط مؤلف را برای غنی ساختن این کتابخانه به دست آورد. وی برای تهیه کتاب الرد علی المتعصب العنید مساعی خویش را مصروف داشت و بیست سال برای پیدا کردن آن نگران و در جستجو بود و سرانجام موفق شد بر آن دست یابد.

- پس از علامه حامد حسین این کتابخانه نفیس در اختیار فرزندش مولانا ناصر حسین، معروف به «ناصرالملله» قرار گرفت و در محل کتابخانه تغییراتی صورت گرفت و ساختن بزرگ توسط یکی از مؤمنین برای کتاب‌های این کتابخانه وقف شد. و هم‌اکنون - به خاطر مساعی ناصرالملله که در بهبود و رونق این کتابخانه مبذول می‌داشت - به «کتابخانه ناصریه» نامبردار است.

- پس از ناصرالملله، فرزندش محمد سعید سرپرستی این کتابخانه را به عهده گرفت. وی نویسنده کتاب الامام الثانی عشر و جز آن است.

- هم‌اکنون علی ناصر سعید در رأس این کتابخانه قرار دارد که از خطباء هند به شمار می‌رود.

کتابخانه ناصریه، حاوی سی هزار کتاب است که حدود پنج هزار نسخه آن خطی است و فهرست این نسخه‌ها از سوی مرکز تحقیقات زبان فارسی در دست تهیه و تنظیم است.

این کتابخانه‌ها که در لکهنو وجود دارند بخشی از کتابخانه‌هایی را تشکیل می‌دهند که در سراسر هند - اعم از کتابخانه‌های عمومی و شخصی - دائر می‌باشند. افزون بر این کتابخانه که یاد کردیم در بلاد مختلف هند کتابخانه‌هایی است که هزاران نسخه‌های خطی نفیس را می‌توان در آن‌ها یافت.

برای اطلاع گسترده‌تر درباره کتابخانه‌های لکهنو به مقاله محققانه فاضل گرامی جناب آقای دکتر مهدی خواجه‌پیری در مجله مشکوة می‌توان رجوع کرد. مطالعه این

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۱۹

مقاله و مقالات ارزشمند دیگر این محقق آگاه می‌تواند ما را به اهمیت مخطوطات کتابخانه‌های هند دقیقاً واقف سازد.

رؤیت و گزینش نسخه‌های خطی کتابخانه ناصریه برای تهیه میکروفیلم

در اواخر ایام کنفرانس ایفلا همان گونه که اشارت رفت حدود هشت روز در معیت دانشمند محترم جناب آقای دکتر خواجه‌پیری (وفقه الله تعالی) به بررسی صدها نسخه خطی کتابخانه ناصریه توفیق یافتیم، و بدون وقفه از ساعت حدود نه صبح تا پس از سه بعدازظهر این نسخه‌ها را به رؤیت کشیدیم و ده‌ها نسخه را برای تهیه میکروفیلم گزین کرده و گزارشی کوتاه درباره اهمیت نسخه‌های منتخب نگاشتم.

میان این نسخه‌های منتخب شماری از نسخه‌ها نظرم را سخت به خود جلب کرد که گزارشی کوتاه را از این پس راجع به آن‌ها ملاحظه می‌کنید:

□ شرح فصوص ابن العربی: از محب الله إله آبادی (ش ۸۴ تصوف).
 □ سیرالقطاب: از الله دیه بن شیخ عبدالرحیم بن شیخ بینا حکیم چشتی عثمانی، نستعلیق غره محرم ۱۱۰۲ ه.ق.

□ نورالأنوار: از قاضی نور الله شوشتری به خط خود شوشتری (ش ۱۱۱ عقائد).
 □ شرح ایبات مشکلة مثنوی مولوی: از عبداللطیف بن عبدالله عباسی، که مؤلف، هشتاد نسخه مثنوی را در ایران و گجرات و افغانستان و جز آن‌ها دیده و «نسخه ناسخه سقیمه مثنوی» را پرداخته، و این شرح را به دستور شاه جهان نگاشته است (ش ۷۸۷).
 □ شوارق النصوص فی تکذیب فضائل اللصوص: از علامه حامد حسین در مثالب خلفاء، در ۴ مجلد که نسخه اصل و نیز مبیضة آن — که با خودکار آبی و سرخ تحریر شده است — رؤیت شد.

□ اللثالی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعه: از جلال‌الدین سیوطی که نسخه‌ای کهنه و نفیس است (ش ۷۸۶).

□ ریاض العلماء: از افندی. این نسخه دارای اضافاتی است که در نسخه‌های چاپی وجود ندارد (ش ۷۸۶).

□ خیرالرجال؛ در تبیین احوال اسناد کتاب فقیه من لایحضره الفقیه صدوق، نوشته ۱۰۲۶ ه.ق (ش ۱۹).

□ الدررالسنية فی مکاتیب العربیة؛ نامه های علامه حامد حسین و نامه هایی که دیگران برای او نوشته اند. نسخه ای است مهذب در دو مجلد.

□ منهاج نهج البلاغة؛ از سبط الحسن فاضل هنسوی، چاپ اول لکهنو که کمیاب است. این کتاب در رد شبهاتی است که بر نهج البلاغه ایراد کرده اند و شخصی به نام «خلوصی مصری» رساله دکتری خود را در رد نهج البلاغه نوشته و هنسوی شبهات او را مردود ساخته است. در پایان این کتاب عناوین بیست اثر دیگر مؤلف دیده می شود.

□ اوراق الذهب؛ از مفتی محمد عباس شوشتری جزائری استاد مفتی محمدقلی پدر علامه حامد حسین. این کتاب در شرح احوال سید حسین بن سید دلدار علی «سید العلماء» است.

□ المثالب؛ از محمد بن شهر آشوب سروری صاحب کتاب المناقب که نسخه ارزشمندی است و نگارنده تا کنون به نسخه دیگر جز این نسخه دست نیافته است. و فعلاً از نسخه های منحصر به فرد به شمار می رود.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذی أظهر الحق و لو کره المشرکون، و بین المنهاج لذوی الاحتجاج و لو نبذه المبطلون؛ و صلی الله علی سیدنا محمد صفوته من بریته، و علی الطاهرین المعصومین من عترته.

هذا أذان لأصحاب الآذان، و إعلام لمن لا یهتدی بالاعلام، و إرشاد لمن طلب الارشاد و تاب من العناد... [پس از سه صفحه] و جمعت هذا الكتاب من الآیات و الأخبار و الدلائل و الآثار و الحکایات و الاشعار، و جعلتها علی خمسة أقسام:

الأول - مقدمة فی المتقدمین و المتأخرین. و:

الثانی - فی مثالب الجاهلین و الجاحدین من الغاصیین. و:

الثالث - فی معایب الناکثین و القاسطین و المارقین. و:

الرابع - فی مساوی الفقهاء الضالین المکذبین. و:

الخامس - فی زی اصحاب المقالات و الآراء المبتدعین...

انجام: [پاره و موربانه خورده و ناخواناست]

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۲۱

این نسخه را مسعود بن یحیی بن حسین بن امیدوار بن فضل الله بن... یحیی بن عقیل بن یحیی بن ذر بن ابی ذر الغفاری در رمضان ۸۴۵ ه.ق تحریر کرده است.

□ الردّ علی من حکم و قضی أن المهدیّ الموعود «عجل الله تعالی فرجه الشریف» جاء و مضی: علی قاری.

□ الاشارة لتطيف العبارة في القراءات المأثورات بالروایات المشهورات: در این کتاب قراآت مشهور مطرح شده و به ترتیب سور و آیات قرآن در این باره تحقیق کرده، و کتاب فاقد فصول و ابواب می باشد.

آغاز: بسمله، الحمد لله الأول بلا مثال، و الآخر بلا زوال الذي تفرد... و توحّد بالرّبوبیة، و تمجد بالقدرة [پس از هفت سطر] یا אחی — وفقک الله... — فإنی أحببت أن أصنف کتاباً جامعاً فی قراءات الأئمة المعروفین... و المشایخ المشهورین بالعلم، و سمیته «کتاب الأشارة بلطیف العبارة»... و لا یعرف قدرها إلا العالمون...

انجام: ... «و من شر حاسد... بالأمانة، الباتون بالتفخیم. «برب الناس، ملک الناس»... قرأ... و قتیبة... بالأمانة و زاد... بالإمانة، الباقون بالتفخیم.

تا کنون چنین نسخه‌ای را نگارنده ندیده، و احتمالاً تحریر آن مربوط به سده ۷ یا ۸ ه.ق، و منحصر به فرد باشد.

□ روضة أولى الألباب فی معرفة التواریخ و الأنساب: ابو سلیمان داود بن ابی الفضل محمد بناکتی، نسخه در سده ۸ یا ۹ ه.ق تحریر شده است (ش ۶۳).

□ سلك السلوك، از ضیاء بخشی در پانزده سلك راجع به تصوف به زبان فارسی که اشعار مؤلف نیز در آن فراوان آمده، و نسخه‌ای است خوش خط از سده ۱۰ یا ۱۱ ه.ق (ش ۳۵).

آغاز: بسمله، حمدی که از عطر رواج او ارواح اولیاء معطر کرد، و مَرَّ أَحَدی راکه اولیاء او را غیر او کسی نتواند شناخت [پس از دو صفحه]: کیفیت تألیف این ترتیب دینی، و کمیّت تصنیف این ترکیب یقینی، و نهادن نام او «سلك السلوك» خازن این سلك آبدار، و مالک این مُلک پایدار، یعنی «ضیاء بخشی (رزقه الله الحسنی)»...

انجام: ... و رفتگان عالمِ جهالت را خلعت علم طاعت... باذیة ضلالت را با شریعت خود نشان.

□ جواب ایرادات و شبهات بر فصل الخطاب محدث نوری؛ از خود محدث نوری مرحوم محدث نوری در اثبات تحریف قرآن، کتاب فصل الخطاب فی اثبات تحریف، کتاب رب الأرباب را تألیف کرد. ایرادات و اشکالاتی نزد میرزا محمد حسن شیرازی، معروف به «میرزای شیرازی» رسید، و از او خواستند به این ایرادات پاسخ گویند. فرمود جواب این شبهات روشن است و نیازی به ذکر ندارد. میرزای شیرازی از محدث نوری (میرزا حسین) خواستند بر این شبهات پاسخی بنویسد، میرزای نوری نخست این ایرادات را در ضمن سه شبهه فشرده ساخته و آن گاه پاسخ آن‌ها را در رساله‌ای مختصر نگاشت که ما بخشی از آغاز و انجام آن را می‌آوریم:

آغاز: بسمله، الحمد لله، و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین.

در محرم سنه یکهزار و سیصد و سه — که از زیارت غدیر و عرفه نجف اشرف و کربلای معلی مراجعت نمودم — به مقر مألوف، بلدة طیبه «سُرّ من رأی»... جناب مستطاب حجة الاسلام و المسلمین و تاج العلماء و سید المحققین و آیه الله فی الأرضین، استادنا الأعظم، و طود العلم الأتم: الحاج میر محمد حسن شیرازی (متع الله المسلمین بطول بقائه) اوراقی ایراد فرمودند که در آن ثبت بود بعضی ایرادات بر کتاب فصل الخطاب حقیر که نزد ایشان فرستاده بودند و مستدعی جواب شد... [پس از دو سطر و نیم]: ملخص آن ایرادات را در ضمن سه شبهه آورده و جواب آن را معجلاً مختصر نوشته ارسال داریم. حسب الأمر امتثال نموده در نهایت ایجاز و اختصار نوشتم و به نظر انور رساندم، تحسین فرمود...

انجام: ... اگر کسی مدعی شود: تواتر شخصی هر یک از آن معجزات را که ذکر شد دعوی کرده چیزی را که تمکن ندارد از بیرون آمدن از عهده آن، و دعوی نکرده آن را مهرة فن و اساتید علم، و سبب شود از برای تجرید خصم، و نسبت دادن او مسلمانان را به قول جزاف، پس برسد به آن چه می‌ترسید. چون حسب الأمر مأمور به ایجاز و اختصار بودم رشته سخن را قطع نمودم.

والحمد لله أولاً و آخراً، و صلی الله علی محمد و آله

گزارش مأموریت سفر دهلی به منظور: شرکت در کنفرانس «ایفلا» و... / ۱۳۳

حرره العبد المسیئ: حسین بن محمد تقی النوری الطبرسی فی شهر ربیع الأول من سنة ۱۳۰۲ فی بلدة طيبة «سُرَّ مَنْ رَأَى».

رساله پاسخ محدث نوری در سی و یک صفحه نگارش شده، و به دنباله آن یادداشتی است از محرر نسخه: محمد مرتضی حسینی جعفری جونپوری در دهم رجب ۱۳۲۰ ه.ق در تأیید پاسخهای محدث نوری در سه صفحه و نیم.

مجموع پاسخ نوری و متمم آن از جونپوری در سی و سه صفحه به خط نسخ و نستعلیق همان جونپوری با عنوان شنگرف است.

در پایان یادآور می شود جناب آقای دکتر خواجه پیری می خواستند یکی از روزها به لکهنو برای بازدید کتابخانه های آن سفر کنیم؛ ولی به علت بیماری که معلول غذاهای نامناسب و محل اقامت بیماری زا بود نتوانستم چنین توفیقی را نصیب خود سازم؛ لذا از این سفر که ممکن بود پربار باشد محروم ماندم.

حیدرآباد نیز از مراکز مهم برای مطالعه مخطوطات بوده و باید دیداری از آن می داشتیم. چون حدود ده میلیون اسناد در آن جا وجود دارد که سه میلیون آن به زبان فارسی است؛ چنانکه همین تعداد اسناد فارسی در سری نگر وجود دارد.

باری، از این سفر در شب شنبه ۱۳۷۱/۶/۲۰ به تهران بازگشتیم.

در این جا ضروری می دانم از سرپرست محترم سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی جناب آقای علیمحمدی (حفظه الله تعالی) که علاقه و اشتیاق ایشان به دانش و فرهنگ با خلوص و پاکی توأم است و مقدمات این سفر علمی را فراهم کردند مراتب تشکر و تقدیر خود را تقدیم دارم.

والحمد لله أولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً،

و صلی الله علی محمد و آله الطاهیرین.

کتابه بیمناه الدائرة العبد المغتاق اءلی مغفرة ربه الغنی:

السید محمد الباقر الحسینی الطبرسی المازندرانی، المدعو به «حجتی»

(عفی الله عنه ذنوبه و کفر عند سیئاته و زلاته)

۱۳۷۱/۶/۲۷ ه.ش = ۲۶ ربیع الأول ۱۴۱۳ ه.ق.